

<https://doi.org/10.18778/0208-6034.21.09>

Przemysław Wesolek

**DWÓR ROLICZÓW PARZĘCZEWSKICH W PARZĘCZEWIE,
GMINA *LOCO*, WOJEWÓDZTWO ŁÓDZKIE,
W ŚWIETLE BADAŃ W 1988 ROKU**

I

W roku 1980 opublikowana została praca Leszka Kajzera, zamykająca pierwszy etap badań nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII w.¹ W jej ramach podjęto próbę stworzenia katalogu siedzib obronnych Łęczyckiego i sformułowano wnioski odnoszące się do ich funkcjonowania w późnym średniowieczu i nowożytności. Postulowano też konieczność prowadzenia badań terenowych, których ówczesny prawie zupełny brak, decydował o niezadowalającym stanie wiedzy o tych obiektach.

Podjęte w 1988 r. prace na tzw. grodzisku stożkowym w Parzęczewie są realizacją tego postulatu, jakkolwiek z uwagi na rodzaj zlecenia przyjętego od inwestora badań, miały one weryfikacyjno-konserwatorski charakter o ograniczonym kwestionariuszu pytań².

Parzęczew położony jest około 25 km na północny zachód od Łodzi i około 5 km na zachód od Ozorkowa, przy drodze wiodącej na Uniejów. Sytuacja fizjograficzna okolic wskazuje, że przebiega tu granica morfologiczna, opisanych przez J. Dylika, dwu stref krajobrazowych: północnej – nizinnej i południowej – wysoczyznowej³. Granica ta, ciągnąca się od Główna na

¹ L. Kajzer, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1980 (dalej AUL), Folia archaeologica, z. 1.

² Prace pod kierunkiem L. Kajzera podjęto z inicjatywy i ze środków finansowych Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi.

³ J. Dylik, *Ukształtowanie powierzchni i podział na krainy podlódzkiego obszaru*, Łódź 1948, s. 16.

zachód przez Modlnę, Ozorków, Parzęczew i dalej w kierunku Spicymierza, na interesującym nas terenie podkreślona jest linią moren czołowych ozorkowsko-parzęczewsko-poddębickich oraz biegnącym na północ od nich obniżeniem związanym z niewielkim ciekim, rzeczką Gnidą.

Zabudowania Parzęczewa rozciągają się pomiędzy wspomnianą linią moren czołowych a pradoliną Gnidy. Miejscowość zachowała czytelny układ urbanistyczny z okresu funkcjonowania na prawach miejskich. Jej centrum stanowi rynek wraz z trzema wychodzącymi z niego drogami (do Ozorkowa, Łęczycy i Uniejowa). Dominującym w architekturze miejscowości elementem jest znajdujący się na rynku kościół parafialny, którego murowana bryła (poddawana licznym przebudowom) pochodzi z XIX w.⁴ Na północnym skłonie pradoliny Gnidy, tuż przy trakcie wiodącym na Łęczycę, znajdują się relikty zabudowań związanych z istnieniem w tym miejscu nowszego dworu. W obniżeniu zaś Gnidy, na wysokości parceli przy ulicy Zakątnej 16, wśród podmokłych łąk ulokowany jest stożkowaty nasyp stanowiący pozostałości starszego założenia dworskiego, będącego przedmiotem badań.

Nasyp o wysokości około 4 m dominuje nad otaczającymi go łąkami, zalegającymi na poziomie około 132 m n.p.m. W początkach lat siedemdziesiątych naszego wieku kopiec miał średnicę podstawy około 30 m, podczas gdy w chwili obecnej wartość ta zmniejszyła się do około 26 m⁵. Jest to wynik jego podorywania, co stanowi oczywiste zagrożenie dla istnienia obiektu. Innym rodzajem zagrożenia jest wykorzystywanie kopca w charakterze miejscowego wysypiska śmieci, składanych w licznych wkopach przecinających powierzchnię obiektu oraz jego silne zadrzewienie powodujące zniszczenia górnych partii płaszcza ziemnego.

„Grodzisko stożkowate”, figurujące w kartotece Archeologicznego Zdjęcia Polski jako Parzęczew stanowisko I, wprowadził do literatury przedmiotu L. Kajzer, określając wstępnie – na podstawie kwerendy źródeł pisanych – czas jego powstania na XIV – początek XV w.⁶ Kopiec nie był przedmiotem wcześniejszych badań.

II

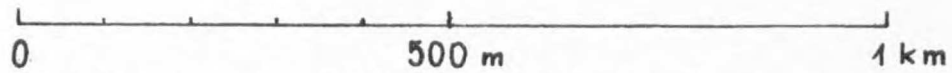
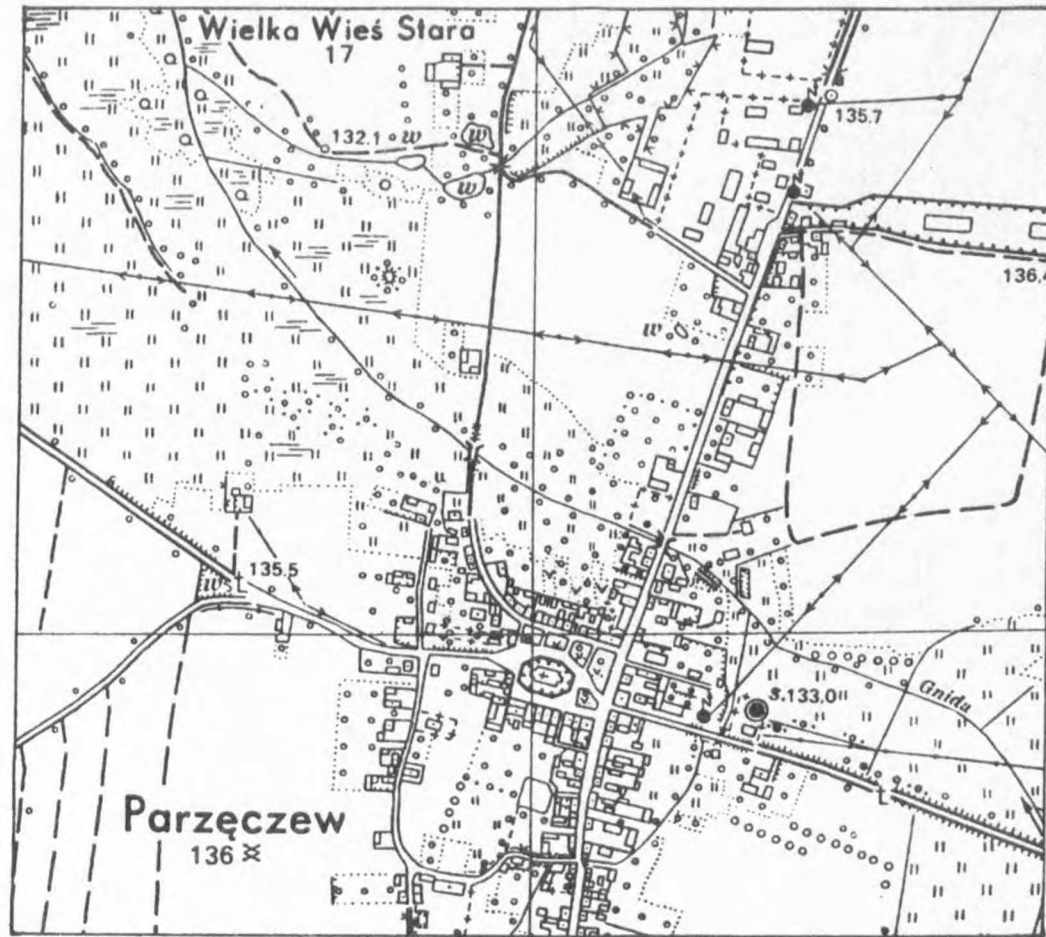
Parzęczew, stare gniazdo rodowe Parzęczewskich-Parzynczewskich, wzmiankowany jest w źródłach pisanych od roku 1385⁷. W 1421 r. podniesiony

⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2, *Województwo łódzkie*, red. J. Z. Łoziński, Warszawa 1953, s. 89.

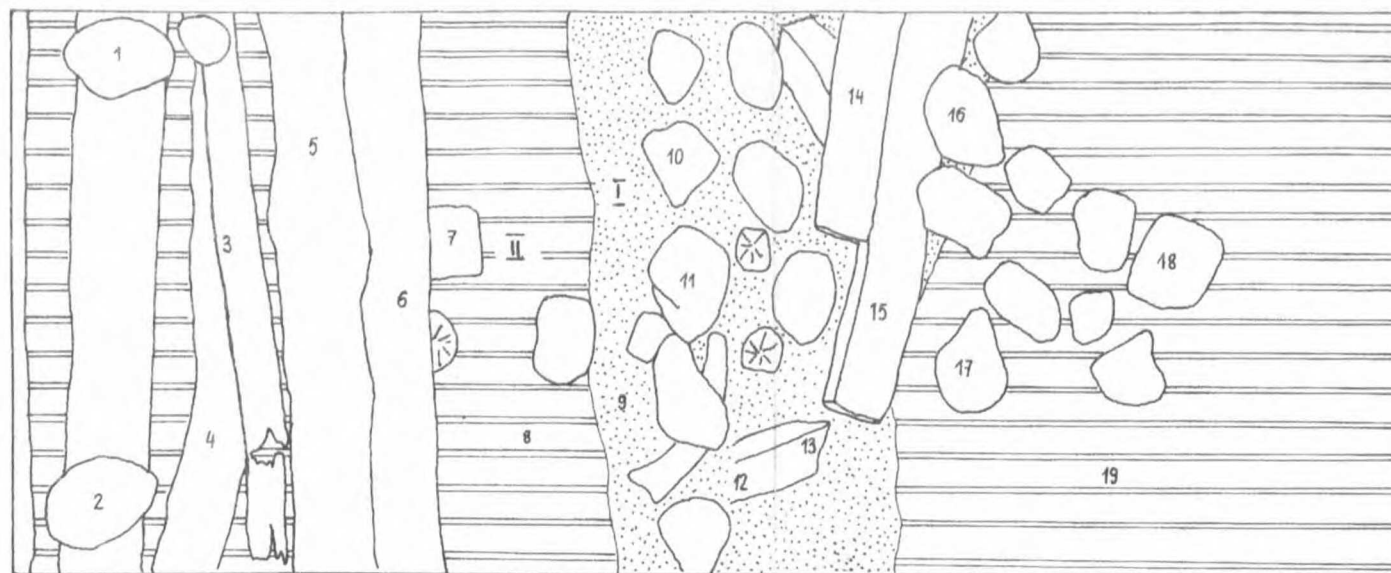
⁵ Pełna dokumentacja znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi.

⁶ Kajzer, *Studia...*, s. 259–260.

⁷ *Księgi sądowe łeczyckie od 1385 do 1419*, cz. 1, Teki A. Pawińskiego, t. 3, Warszawa 1897, s. 2.

Rys. 1. Parzęczew, gm. loco, woj. łódzkie. Lokalizacja kopca – reliktu dworu Parzęczewskich

Niwelacje elementów konstrukcji

- 1- 131,52 m n.p.m.
- 2- 131,55
- 3- 131,46
- 4- 131,44
- 5- 131,56
- 6- 131,45
- 7- 131,51
- 8- 131,43
- 9- 131,42
- 10- 131,51
- 11- 131,55
- 12- 131,42
- 13- 131,59
- 14- 131,31
- 15- 131,29
- 16- 131,32
- 17- 131,24
- 18- 131,18
- 19- 131,34

- kamień
- drewniany element konstrukcji
- element drewniany „na sztorc”

Rys. 2. Parzęczew, gm. *loca*, woj. łódzkie. Relikty konstrukcji zapobiegającej rozsypywaniu się i podmywaniu przez wodę kopca, zlokalizowane w wykopie III (część S). I – niebieska glina nasypowa, II – nawodniony, szary piasek

został do rangi miasta lokowanego na prawie magdeburskim⁸. Jako miasto Parnyczewo-Parzyczew wymienione zostało przez Jana Łaskiego w jego *Liber beneficiorum*⁹. Charakter wzmianek o miejscowości przekonuje, iż nigdy nie rozwinęła się ona w większy organizm miejski. Już w 1539 r. wymaganym stało się potwierdzenie praw miejskich dla Parzęczewa¹⁰.

Nieco bliższych danych dotyczących miasteczka dostarcza nota rejestru poborowego powiatu łęczyckiego z 1576 r. W dokumencie tym zarejestrowano działających w Parzęczewie: 14 rzemieślników, trzy karczmy, jednego rzeźnika, dwóch przekupniów, dwóch komorników, dwóch warzących gorzałkę. Wszyscy oni zapłacili ogółem 9 florenów i 8 groszy poboru¹¹. Dane te warto porównać z prezentowanymi przez ten sam dokument wysokościami poboru zapłaconymi przez inne miasta województwa łęczyckiego. I tak królewska i wojewódzka Łęczycza zapłaciła w 1576 r. podatek w wysokości 207 fl. 22 gr¹², arcybiskupi Piątek 146 fl. 5 gr¹³, szlacheckie: Bielawy 62 fl. 3 gr¹⁴, Sobota 20 fl. 26 gr¹⁵, Krośniewice 10 fl. 26 gr¹⁶, Grabów 8 fl. 4 gr¹⁷, Orłów zaś, odgrywający rolę miasta powiatowego, tylko 5 fl. 16 gr¹⁸. Z powyższych przykładów wynika, iż Parzęczew nawet jak na warunki ekonomiczne funkcjonowania miast w Łęczykiem, które przecież w skali całego kraju nie były najlepsze, prezentował się skromnie i lokował wśród miast zdecydowanie ubogich. Rzeczywista rola Parzęczewa jako miasta ograniczała się więc niemal wyłącznie do obsługiwanego niewielkiego rynku lokalnego, tworzonego u schyłku średniowiecza i w czasach nowożytnych przez wsie południowo-zachodnich okrajów skupiska Łęczyckiego, szczególnie zaś osad wchodzących w skład wielowioskowego klucza majątkowego Parzęczewskich, którego Parzęczew był centrum.

Wielowioskowy klucz będący fortuną rodziny Parzęczewskich S. M. Zajączkowski umieścił wśród 14 tzw. kluczy miejskich Ziemi Łęczyckiej¹⁹. Trzon

⁸ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedzbiorowej*, Wrocław 1986, s. 87.

⁹ J. Łaski, *Liber beneficiorum archidioecensis gnesnensis*, wyd. J. Łukomski, t. 2, Gniezno 1881, s. 357–359.

¹⁰ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 13, Warszawa 1916, s. 225.

¹¹ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, wyd. A. Pawiński, t. 2, Wielkopolska, [w:] *Źródła dziejowe*, t. 13, Warszawa 1883, s. 118.

¹² Tamże, s. 112.

¹³ Tamże, s. 115.

¹⁴ Tamże, s. 115–116.

¹⁵ Tamże, s. 114.

¹⁶ Tamże, s. 113.

¹⁷ Tamże, s. 114.

¹⁸ Tamże, s. 114.

¹⁹ S. M. Zajączkowski, *Studia nad wielowioskową własnością szlachecką w Łęczykiem i Sieradzkim i jej rolą w osadnictwie (od końca XIV do poł. XVI w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej KHKM) 1966, R. XIV, nr 2, s. 184.

tych dóbr w pierwszej połowie XV w., oprócz miasta i wsi Parzęczew, stanowiły następujące miejscowości: Śliwniki, Wytryszczki, Wilkowice, Ostrów koło Łęczycy, Gledzianówek, Kuchary, Zieleniew, Sokola Góra, oraz zaginione wsie: Strzeblew, Łązki, Woźniki. Parzęczewscy korzystali też z dochodów pochodzących ze wsi królewskiej Lubień. W sumie więc majątek obejmował 15–20 punktów osadniczych położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Parzęczewa i tworzących zwarty kompleks. Przedstawiona sytuacja dotyczy maksymalnego rozwoju klucza²⁰. Z tego też okresu, konkretnie zaś z roku 1450, pochodzi przekaz pisany, który w stwierdzeniu „ad fortalicio et ad fossae” potwierdza istnienie obiektu będącego przedmiotem naszych badań²¹. Jest to zresztą jedyna tego rodzaju wzmianka. Kompleks dóbr rodziny Parzęczewskich przetrwał z niewielkimi zmianami do roku 1487. Na przełomie wieków XV i XVI utracili Parzęczewscy wszystkie swoje dobra, które ulegając rozproszeniu przeszły w ręce spokrewnionych z nimi rodzin. Źródła XVI-wieczne wzmiankują też różnych właścicieli samego Parzęczewa²².

Pozostawiając na uboczu rozważania dotyczące przynależności Parzęczewskich do którejś z rodzin heraldycznych, należy przyjąć najbardziej w tym względzie rozpowszechniony pogląd, iż pieczętowali się oni herbem Rola²³. W ciągu XIV i XV w. była to rodzina licząca się w skali Łęczyckiego. Badania A. Szymczakowej dotyczące urzędników łęczyckich w średniowieczu przekonują, że statusowi majątkowemu, jaki osiągnęła rodzina Parzęczewskich w tym czasie, towarzyszył prestiż związany z trzymanymi przez nich godnościami. W czterech kolejnych pokoleniach (1358–1482) pełnili Parzęczewscy następujące urzędy: w pokoleniu pierwszym: Mikołaj – urząd chorążego większego łęczyckiego (1358–1386), Wojciech – urząd wojskiego łęczyckiego (1386–1403); w pokoleniu drugim: Wojciech – urząd skarbnika łęczyckiego (1405–1412), łowczego mniejszego (1412–1438) oraz cześnika łęczyckiego (1438–1449), Stefan Puczek – urząd stolnika łęczyckiego (1420–1424); w pokoleniu trzecim: Mikołaj – godność wojskiego łęczyckiego (1447) i funkcję burgrabiego zamku mościańskiego (1443), Jan – urząd skarbnika

²⁰ S. M. Zajączkowski, *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” (dalej ZNUŁ) 1969, ser. I, z. 60, s. 79–104.

²¹ Kajzer, *Studia...*, s. 259.

²² Zajączkowski, *O wielowioskowej...*, s. 95.

²³ Nazwisko Parzęczewski notowane jest w źródłach w formie obocznej Parzinczewski (Parzynczewski). Często przy tym mylone jest z nazwiskiem Parzniczewski i Parzniewski (!). Być może stąd wynika informacja, jakoby Zygmunt Parzinczewski pieczętował się herbem Papara (herb Parzniewskich); por. Uruński, *Rodzina*, s. 224–225; *Polska encyklopedia szlachecka. Wykazy polskich rodzin szlacheckich*, oprac. S. J. Starykoń-Kasprzycki, M. Dmochowski, t. 9, Warszawa 1937, s. 260–261; także *Urzednicy łęczycy, sieradzcy i wieluńscy w XVI–XVII w. Spisy*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, s. 281.

łęczyckiego (1450–1465); w pokoleniu czwartym: Adam – urząd miecznika łęczyckiego (po 1470)²⁴. Zaprezentowane zestawienie dobrze ilustruje społeczną pozycję Parzęczewskich. Widać, że ich znaczenie nie wykraczało poza granicę Łęczyckiego oraz że w ramach tego województwa obsadzali Parzęczewscy urzędy często i licznie, nie należące jednak do wyższych w hierarchii urzędniczej.

Wyjątkiem jest Wojciech (z drugiego pokolenia), który – oprócz wyżej wymienionych godności – pełnił w latach 1424–1427 urząd starosty łęczyckiego, zastępując na tym stanowisku Wojciecha Malskiego, pochłoniętego w tym czasie obowiązkami na dworze królewskim²⁵. Aktywność na forum publicznym łączył Wojciech cześnikowicz z dbałością o rodzinny majątek. Jemu to właśnie przypisać należy jeśli nie stworzenie fortuny, to na pewno jej wydatne pomnożenie i doprowadzenie do największego rozkwitu. Powiększył on klucz majątkowy o wsie Śliwniki i Wytrzeszczki, działy w Łązkach i Woźnikach. Po krewnym Mikołaju, chorążym łęczyckim, odziedziczył też działy w Cedrowicach. W roku 1427 otrzymał od Władysława Jagiełły pozwolenie na wykup wsi królewskiej Lubień. Za cenę 225 grzywien nabył Wojciech w 1447 r. Łapcin, zaś za 320 Pieskowice. To, według późniejszych źródłowych określeń, „fundowanie się” Wojciecha cześnikowicza w majątek, komplementarne z liczbą i jakością piastowanych urzędów, czyni z niego najwybitniejszego przedstawiciela rodziny Parzęczewskich²⁶.

W tym samym mniej więcej czasie co Wojciech, tj. w pierwszej połowie XV w., rzutkością w kwestiach majątkowych, udokumentowaną źródłowo, odznaczał się inny jeszcze Parzęczewski – Stefan Puczek. Pisał się z niezidentyfikowanego do dziś „Głamkowa”, a większość jego dóbr znajdowała się na pograniczu powiatów łęczyckiego i orłowskiego. Osoba Stefana istotna jest z uwagi na fakt, że po stryju Mikołaju, chorążym łęczyckim, odziedziczył on m. in. działy w Parzęczewie, oraz że w ręce potomków Stefana przeszła spora część wielowioskowego klucza dóbr rodzinnych. W roku 1487, uznawanym za początek istotniejszych zmian w strukturze tych dóbr, Wojciech z Ostrowa, wnuk Stefana, sprzedał Jadwidze, wnuczce Wojciecha cześnikowicza, miasto i wieś Parzęczew, a także Śliwniki, Wytrzeszczki, Sokolą Górę, Suchodół, sołectwo we wsi Orła, wieś Lubień i dom w Łęczycy²⁷.

Ostatnim wybitniejszym, znanym ze źródeł, Parzęczewskim, był Zygmunt, kasztelan inowłodzki (1538) i łęczycki (1545), z racji pełnionych przez siebie

²⁴ A. Szymczakowa, *Urzednicy łęczyccy i sieradzcy do poł. XV wieku*, AUL, 1984, *Folia historica*, z. 20, s. 68; taż, *Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy do poł. XV wieku*, Łódź 1982, maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, s. 196–198 i *Aneks*, s. 61.

²⁵ Tamże, *Aneks*, s. 24.

²⁶ Zajaczkowski, *O wielowioskowej...*, s. 95.

²⁷ Szymczakowa, *Urzednicy...*, maszynopis pracy doktorskiej, s. 198.

godności senator Rzeczypospolitej²⁸. Wiadomo, że w burzliwym 1537, roku wojny domowej, dał się poznać jako stronnik dworu, szermujący hasłami zgody narodowej i porzucenia niesnasków dla dobra państwa. Za jego to właśnie przyczyną Parzęczew w roku 1539 otrzymał potwierdzenie swych praw miejskich²⁹.

III

Przystępując do badań terenowych założono, iż optymalnym rozwiązaniem stanie się przebadanie wycinka nasypu, będącego jego promieniem. Pozwalało to na prześledzenie nawarstwień połowy kopca i rozpoznanie w sposób ogólny charakteru jego zabudowy³⁰. Wyeksplorowano trzy wykopy o łącznej powierzchni 25 m² i kubaturze około 55 m³.

Rysunki 3–5 w sposób całościowy przedstawiają sytuację stratygraficzną, dlatego też w opisie poszczególnych wykopów uwzględniono tylko elementy najistotniejsze.

Wykop I (rys. 3) o wymiarach 2,0 × 5,0 m (z jednogłębokościowym murkiem profilowym od północy) wytyczono od wierzchołka kopca ku północy, na głębokości niwelacyjnej 135,82–135,28 m n.p.m. i eksplorowano (tylko część północną) dziewięcioma warstwami mechanicznymi do głębokości 131,70 m n.p.m.³¹. Wykop odznaczał się stosunkowo prostą stratygrafią. Pod warstwami zewnętrznego płaszczka ziemnego (warstwa I)³² zaobserwowano niski poziom kulturowy złożony z ciemnej próchnicy kulturowej z węglami drzewnymi (warstwa 2), pod którą zalegało gliniane klepisko (warstwa 3) oraz spiaszczona próchnica z popiołem (warstwa 4). Maksymalna miąższość poziomu wynosiła 40 cm. W warstwach wchodzących w jego skład zalegały nowożytnie zabytki. Poniżej, tj. od głębokości 134,50 m n.p.m. do głębokości 132,40 m n.p.m. stwierdzono obecność piaszczystych nasypów (warstwy 5, 7, 7A, 7B, 8, 10, 11) bez materiału źródłowego. Pod nimi zaobserwowano próchniczną warstwę kulturową o miąższości do 20 cm, złożoną z grudek gliny, polepy i węgli drzewnych oraz zawierającą nieliczne zabytki (warstwa 12). Zalegała ona na głębokości 132,10 m n.p.m., bezpośrednio na

²⁸ *Urzędnicy...*, 281.

²⁹ *Uruski, Rodzina*, s. 224–225.

³⁰ Część niniejszego tekstu opisującego i podsumowującego badania w Parzęczewie sporządzono na podstawie opracowania J. Kajzera, *Sprawozdanie z archeologicznych badań sondażowo-weryfikacyjnych kopca w Parzęczewie, gm. loco, woj. łódzkie, przeprowadzonych na zlecenie WKZ w Łodzi w 1988 roku*, Łódź 1988, maszynopis w archiwum WKZ w Łodzi.

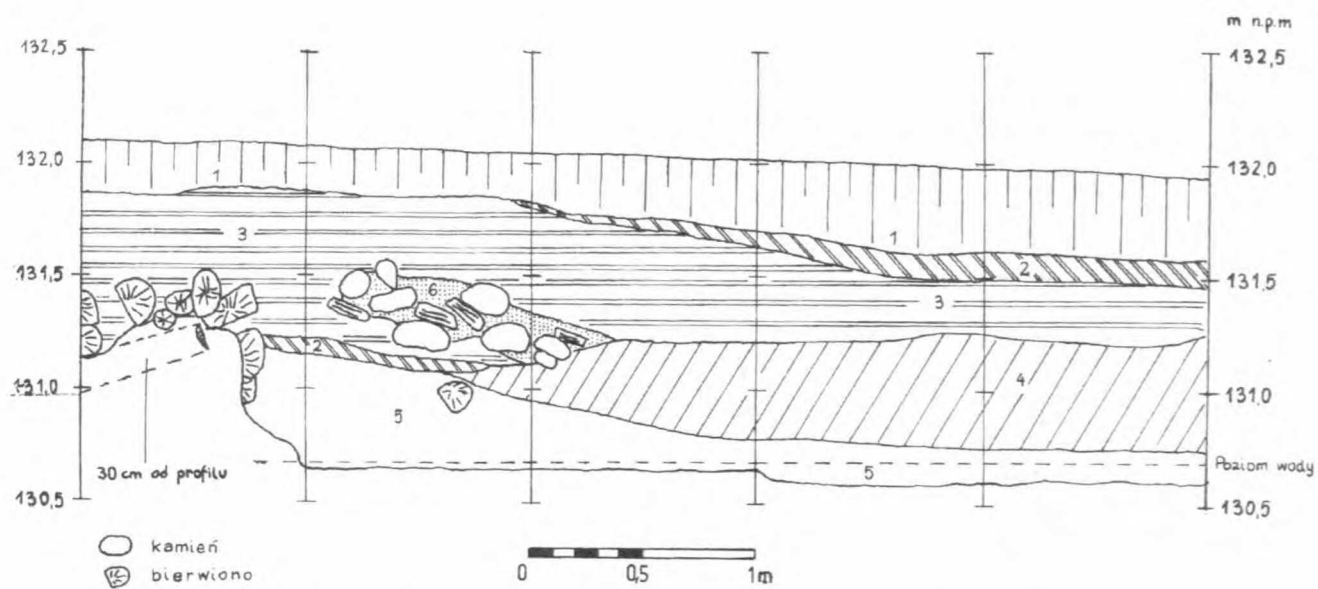
³¹ Pomiarów niwelacyjnych dokonywano od kołka stojącego na wierzchołku nasypu odniesionego do sieci państwowej o wysokości 136,0 m n.p.m.

³² W nawiasach podano numerację warstw naturalnych zgodnie z numeracją na rysunkach profili wykopów.

poziomie łąki „pierwotnej” (warstwa 13), która od głębokości 132,0 m n.p.m. przechodziła w calcowy piasek.

Wykop II (por. rys. 4) o wymiarach 2,0 × 5,0 m wytyczono na przedłużeniu wykopu I w kierunku północnym, po stoku nasypu (między wykopami I i II pozostawiono murek o wymiarach 2,0 × 2,0 m). Wykop posadowiono na poziomie niwelacyjnym 134,40–134,20 m n.p.m. i eksplorowano pięcioma warstwami mechanicznymi do głębokości 130,80 m n.p.m. (tylko partią północną). Pod współczesną próchnicą (warstwa I) zawierającą materiał nowożytny stwierdzono piaszczyste nawarstwienia kopca (warstwy 2, 3, 4), poniżej których, na głębokości 132,20 m n.p.m., wystąpiła szara kulturowa próchnica z węglami (warstwa 5). Miąższość warstwy nie przekraczała 30 cm. Nakrywała ona poziom łąki „pierwotnej” i zanikała ku północy. Pozbawiona materiału źródłowego, dała się jednak – dzięki podobnej głębokości zalegania oraz strukturze – zidentyfikować z warstwą 12 wykopu I, stanowiącą niższy poziom kulturowy. W części północnej wykopu II, wkraczającej na teren współczesnej łąki, zaobserwowano dwa poziomy torfowych zastoisk: pierwszy (warstwa 8) na głębokościach 131,90–131,20 m n.p.m., drugi (warstwa 9) na głębokości 130,90 m n.p.m. Obserwowana sytuacja niedwuznacznie wskazuje, że mamy tu do czynienia z dwoma poziomami łąki: starszym, związanym z niewielką naturalną kępą, na której ulokowało się starsze osadnictwo, i młodszym, powstałym po usypaniu kopca. Obserwację tę potwierdziła eksploracja wykopu III. Ruchomy materiał w wykopie II stwierdzono w zasadzie tylko w warstwach osypiska nasypu, dlatego też należy stwierdzić, iż pochodzi on w całości z wyższej, czyli młodszej fazy użytkowania obiektu.

Wykop III (por. rys. 5), o wymiarach 1,0 × 5,0 m, założono na przedłużeniu osi wyznaczonej wykopami I i II z jednometrowym odstępem od północnej ściany wykopu II. Posadowiono go na poziomie łąki, tj. na głębokości 132,10–131,95 m n.p.m., i eksplorowano trzema warstwami mechanicznymi do głębokości 130,70 m n.p.m., od której dalsza praca, z uwagi na napływ wód gruntowych, stawała się niemożliwa. W części północnej wykopu obserwowano wyłącznie naturalne poziomy, związane z zastoiskami wodnymi, w tym też torf z próchnicą bagienną (warstwa 2), odpowiadający analogicznej warstwie w wykopie II (warstwa 8) związanej z młodszym poziomem łąki. W części południowej wykopu stwierdzono natomiast obecność drewnianych moszczeń wzmocnianych elementami pionowymi w postaci zastrzonych kołków. Za linią tych umocnień biegł pas nawiezionej niebieskiej gliny (warstwa 6), którą stabilizowano kamieniami eratycznymi, dodatkowo wzmocnionymi dranicami i obrzynkami drewna. Przebieg całej konstrukcji równoległe do krawędzi stożka oraz obecność w wykopie nowożytnego materiału zabytkowego wydają się potwierdzać hipotezę, że są to relikty obwodu otaczającego nasyp i zapobiegającego jego rozsypywaniu lub rozmywaniu przez wody łąkowe.

Rys. 5 Parzęczew, gm. *loca*, woj. łódzkie. Układ warstw w wykopie III – profil W

1 – humus orny, 2 – torf z próchnicą bagienną, 3 – nawodniony, szary piasek, 4 – torf, 5 – nawodniony, szary łupek z piaskiem, 6 – niebieska glina

Zbiór zabytków ruchomych (1015 sztuk) zawiera 819 ułamków naczyń ceramicznych, 135 fragmentów kafli piecowych, 39 ułamków kości zwierzęcych oraz inne nieliczne przedmioty, takie jak grot, gwoździe, kółko brązowe, fragmenty skóry.

W zbiorze parzęczewskim najliczniej reprezentowana jest ceramika naczyniowa. Jej stan zachowania należy, z uwagi na silne rozdrobnienie, uznać za zły. Podobnie ma się sprawa z jej reprezentatywnością. Ten stan rzeczy spowodował, iż przeprowadzenie pełnej analizy, tj. takiej, w której obok rozpoznania cech technologicznych ułamków naczyń przeprowadza się również klasyfikację formalną, stało się niemożliwe.

Ceramikę naczyniową podzielono na grupy technologiczne według schematu wypracowanego przez L. Kajzera³³. Charakter zbioru, w którym zaobserwowano obfite występowanie ułamków posiadających cechy pośrednie pomiędzy tradycyjną ceramiką grupy A oraz całkowicie nowożytną ceramiką grupy D, zdecydował o wyodrębnieniu grupy technologicznej pośredniej, określonej symbolem AD.

Załączone tabele (1–3) w sposób pełny obrazują stratygraficzny rozkład wydzielonych grup ułamków naczyń, w tym więc miejscu wypadnie omówić elementy dla zbioru najistotniejsze.

Najciekawszą sytuację zaobserwowano po zakończeniu eksploracji wykopu I. Stwierdzenie w jego profilach dwu różnych poziomów kulturowych przedzielanych piaszczystymi nasypami przekonało, iż materiał źródłowy znaleziony w najniższych partiach wykopu (warstwa mechaniczna 9) należy traktować rozłącznie w stosunku do reszty zbioru. Analiza technologiczna pięciu fragmentów znalezionej tam ceramiki wykazała, że są to ułamki sporządzone według recept garncarstwa „tradycyjnego” (grupa A). Wyrwykowy charakter próby pozwolił ogólnie tylko datować je na wiek XV, co przy okazji określiło też datowanie starszego poziomu.

Zbiór ułamków naczyń ceramicznych zgromadzonych w wyniku eksploracji górnego poziomu kulturowego wykopu I oraz z wykopów II i III przyporządkować należy młodszej fazie użytkowania obiektu. Cechą istotną tego materiału jest dominacja i powszechne występowanie ułamków naczyń klasyfikowanych jako AD w eksplorowanych warstwach mechanicznych. Fakt ten rodził zasadne pytanie, czy liczebność ułamków tej grupy stanowi wskazówkę do określenia chronologii obiektu, którą wówczas należałoby cofnąć, czy też jest ona odbiciem długiego przeżywania się recept garncarstwa średniowiecznego i związanych z nim zapóźnień technologicznych w rejonie parzęczewskim. Odpowiedzi na pytanie dostarczyła analiza pozostałych ułamków naczyń współwystępujących z uławkami grupy AD.

³³ L. Kajzer, *Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku*, KHKM, 1986, R. XXXIV, nr 2, s. 199–225; tenże, *W sprawie waloryzacji masowych zbiorów ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej*, KHKM, 1991, R. XXXIX, s. 467–484.

Tabela 1

Parzęczew, gm. *loco*. Zestawienie materiału źródłowego z wykopu I

Warstwa	Ceramika naczyniowa							Razem	Żelazo	Szkło	Kafle	Kości zwierzęce	Inne	Razem
	A	AD	B	C	D	E	F							
1	–	168	7	4	28	6	13	226	1 ^a	3	15	–	1 ^b	20
2	–	136	1	1	9	–	2	149	7 ^c	–	1	9	1 ^d	18
3	–	91	5	1	22	–	4	123	–	–	1	4	–	5
4	–	7	1	–	2	–	–	10	–	–	–	9	–	9
5	bez materiału źródłowego													
6	–	–	1	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–
7	bez materiału źródłowego													
8	bez materiału źródłowego													
9	5	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–
Hałda	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	2
Razem %	5 0,97	402 77,76	15 2,9	6 1,16	64 12,36	6 1,16	19 3,67	517 100	8	3	19	22	2	54

^a Fragment niezidentyfikowanego przedmiotu. ^b Fragment płytki posadzkowej. ^c 1 grot, 2 gwoździe, 4 przedmioty niezidentyfikowane. ^d Kółko brązowe.

Tabela 2

Parzęczew, gm. *loco*. Zestawienie materiału źródłowego z wykopu II

Warstwa	Ceramika naczyniowa						Razem	Kafle	Kości zwierzęce	Razem
	AD	B	C	D	E	F				
1	2	–	2	19	3	1	27	10	5	15
2	2	6	2	2	–	–	12	–	–	–
3	5	3	2	8	1	7	26	15	1	16
4	21	8	3	36	3	1	72	34	4	38
5	5	4	–	9	–	–	18	8	2	10
Razem %	35 22,58	21 13,54	9 5,80	74 47,74	7 4,51	9 5,20	155 100	67	12	79

Tabela 3

Parzęczew, gm. *loco*. Zestawienie materiału źródłowego z wykopu III

Warstwa	Ceramika naczyniowa						Razem	Szkło	Kafle	Kości zwierzęce	Inne	Razem
	AD	B	C	D	E	F						
1	2	7	4	60	8	7	88	1	30	1	–	32
2	2	1	1	12	3	6	25	–	5	2	–	7
3	6	11	–	21	1	–	39	–	15	2	2*	19
Razem %	10 6,58	19 12,5	5 3,29	93 61,18	12 7,89	13 8,56	152 100	1	50	5	2	58

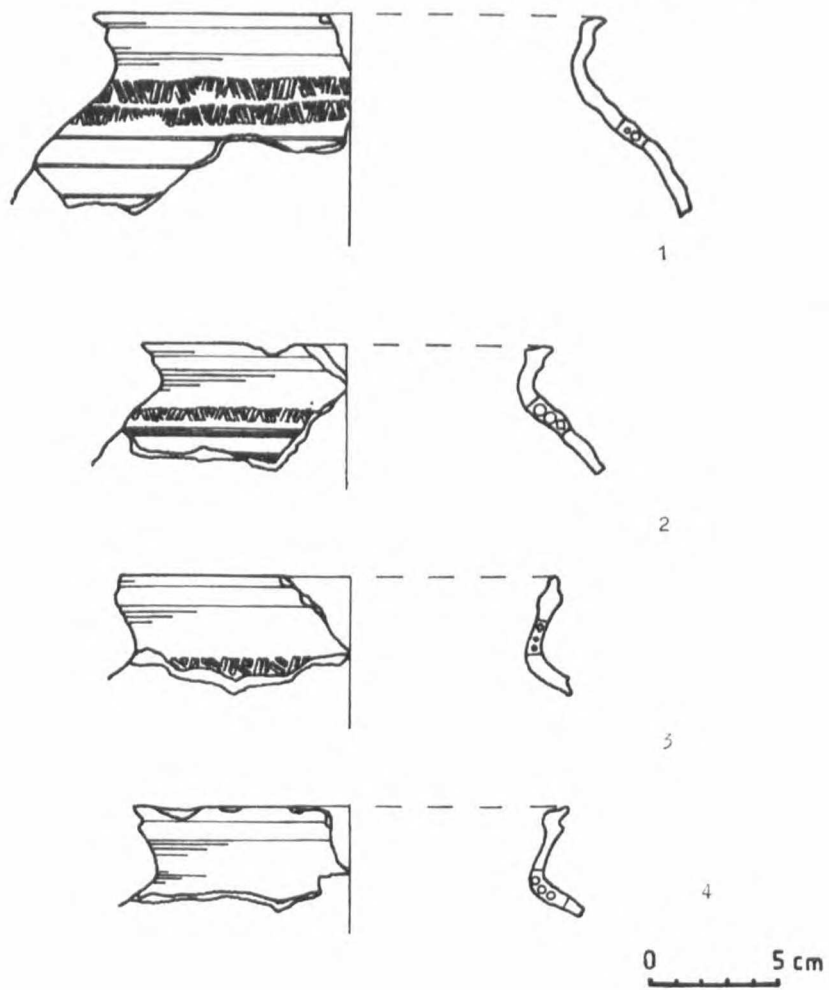
* 2 fragmenty skóry.

Z relacji między ułamkami naczyń grupy AD i D (wykonanych według całkowicie nowożytnych technologii) polegającej na stałym współwystępowaniu ich w poszczególnych warstwach, wynika, że wysoki procentowy udział ułamków naczyń grupy AD nie określa chronologii kopca w sposób bezpośredni, jest natomiast efektem sugerowanego już zapóźnienia technologicznego.

Stwierdzić należy, że analizowany zbiór ceramiki stanowi produkt lokalnego warsztatu garncarskiego. Stosując znany w literaturze przedmiotu

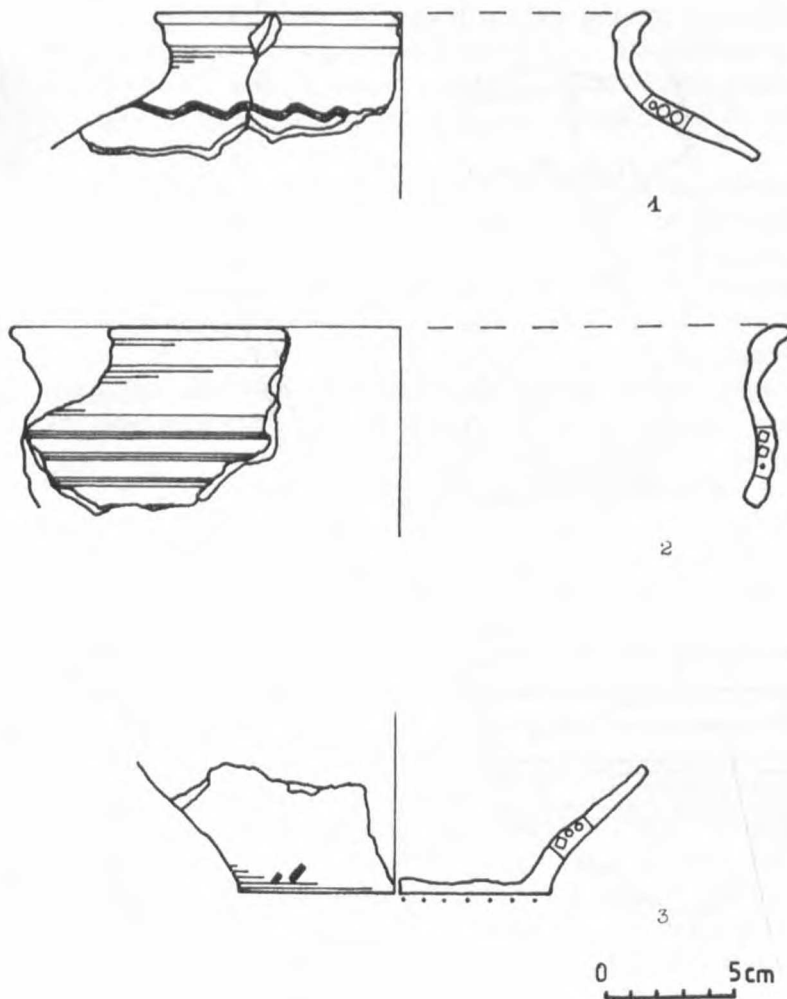
Tablica I

Parzęczew, gm. loco, woj. łódzkie. Ceramika naczyniowa grupy technologicznej AD. Wykop I
1, 4 – warstwa pierwsza, 2 – warstwa druga, 3 – warstwa trzecia

Tablica II

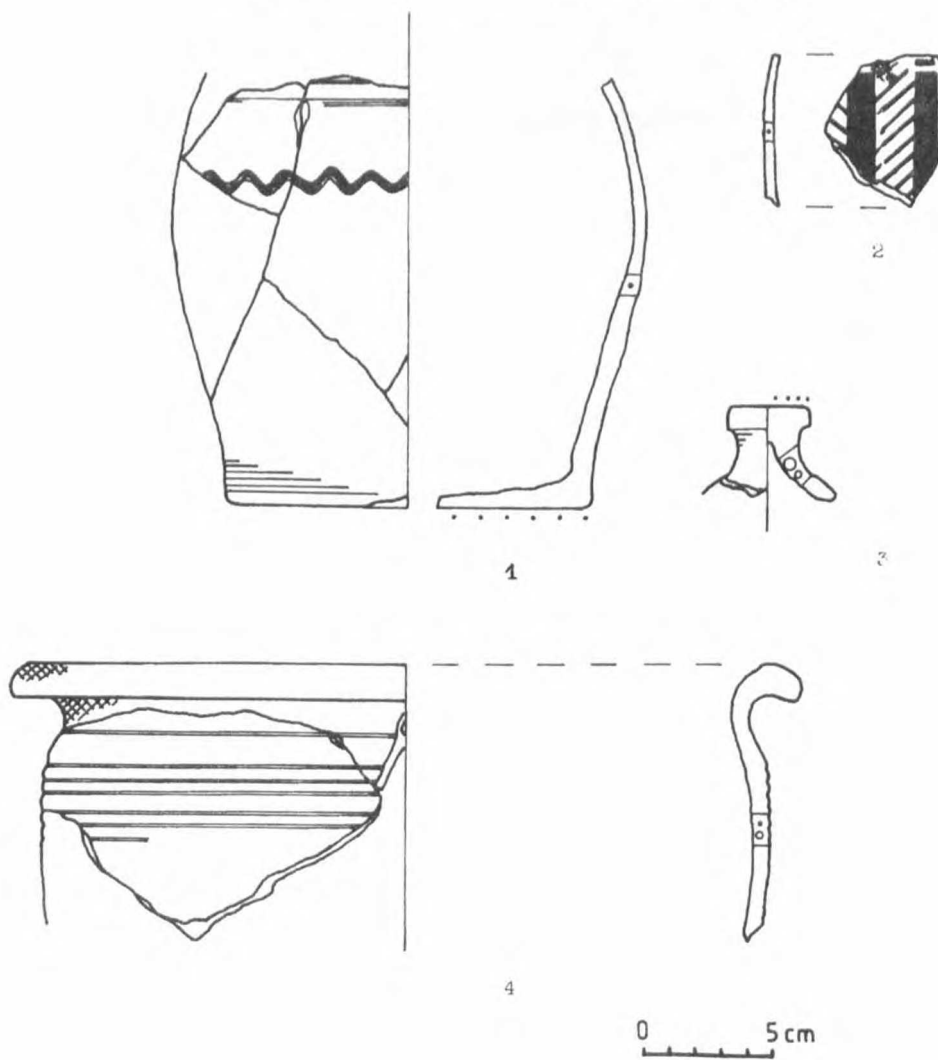
Parzęczew, gm. *loco*, woj. łódzkie. Ceramika naczyniowa grupy technologicznej AD. Wykop I
1, 2 – warstwa pierwsza, 3 – warstwa druga

Tablica III

Parzęczew, gm. *loca*, woj. łódzkie. Ceramika naczyniowa grup technologicznych B, C, D

1 – wykop I, warstwa trzecia, 2-4 – wykop III, warstwa druga

podział na ceramikę „miejską” i „wiejską”³⁴ zaliczyć go trzeba do tego drugiego. Obserwację tę potwierdza niski, nie przekraczający w całości zbioru 9,15% udział ułamków naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej (grupa B), charakterystycznych dla warsztatów miejskich.

Nieliczne i niezbyt luksusowe są ułamki naczyń grup E i F, jednakże ich obecność wskazuje na funkcjonowanie obiektu w Parzęczewie w głąb czasów nowożytnych. O „nowożytności” zespołu parzęczewskiego przekonują też niektóre formy naczyń spotykanych w grupie ceramiki E i F, jak np. obecność polewanych talerzy.

Datowanie bezwzględne omawianego zbioru, a przy tym zakreślenie ram chronologicznych funkcjonowania obiektu w Parzęczewie, nie jest zadaniem łatwym, głównie ze względu na lokalny, wiejski charakter wchodzących w jego skład fragmentów naczyń ceramicznych. Jak już wspomniano, ułamki związane z niższym poziomem użytkowym (wykop I, warstwa 12 oraz jej kontynuacja w wykopie II tj. warstwa 5) datowane są szeroko na wiek XV, natomiast datowanie początku tego zespołu ceramicznego związanego z wyższym poziomem odnieść wypada do końcowej fazy trzeciego etapu rozwoju garncarstwa późnośredniowiecznego według J. Kruppégo i datować można na początek wieku XVI, chociaż w wypadku terenów tworzących prowincję Rzeczypospolitej także na drugą i trzecią ćwierć tego stulecia³⁵. Brak w omawianym zbiorze cech charakterystycznych dla garncarstwa późnonowożytnego pozwala zakreślić górną granicę funkcjonowania siedziby w Parzęczewie na połowę wieku XVII.

Sumując, funkcjonowanie obiektu na kopcu należałoby zamknąć w przedziale od połowy (może drugiej ćwierci) XVI po połowę XVII w.

Drugim co do liczebności zespołem w omawianym zbiorze zabytków są ułamki kafla piecowych. Także i ten materiał jest silnie pokawałkowany, a przez to niepełnowartościowy. Występują w nim, obok ułamków kafla garnczkowych, także małe fragmenty płytek czołowych kafla polewanych i nie szkliwionych. Należą one stylistycznie do kaflarstwa renesansowego i wczesnobarkowego i można je datować na lata od drugiej połowy XVI po koniec pierwszej połowy wieku XVII. Chociaż w tym wypadku kafle nie mogą uściślić datowania funkcjonowania obiektu, to jednak potwierdzają wcześniejsze sugestie poczynione na podstawie zanalizowanej ceramiki naczyniowej.

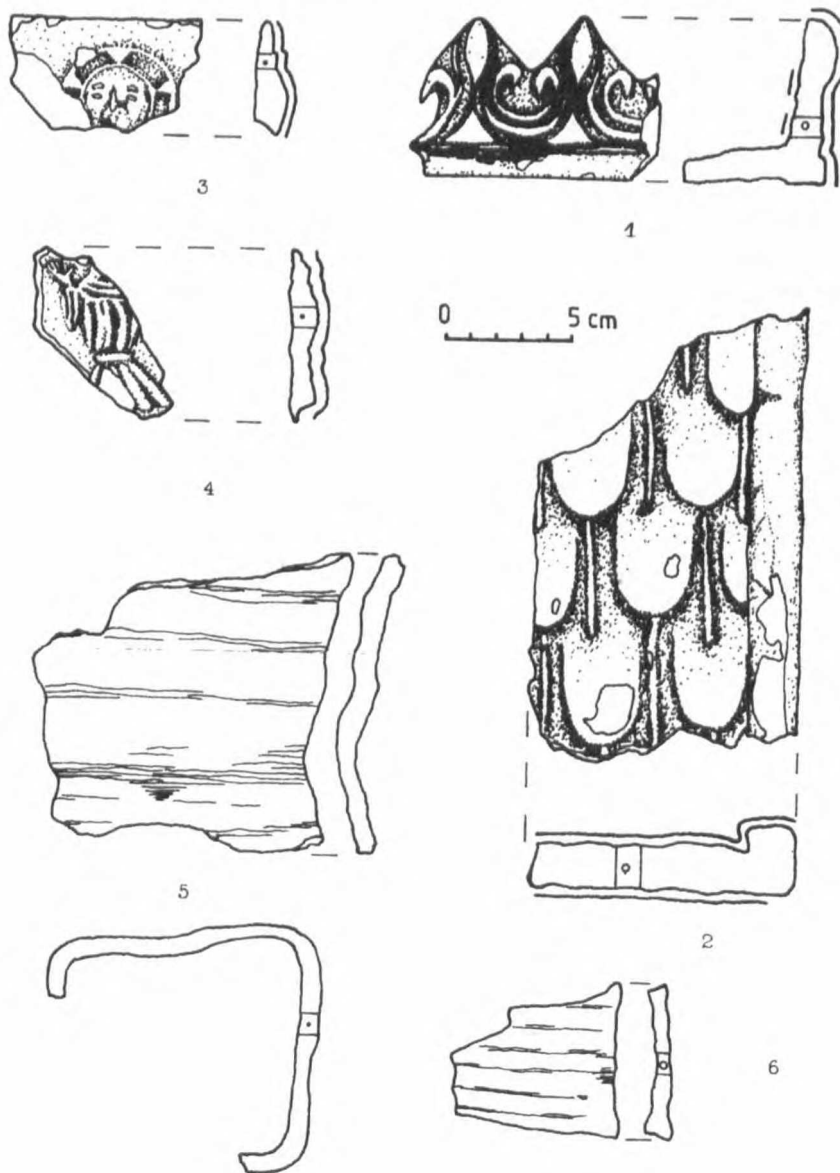
³⁴ J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*, Wrocław 1961, s. 202; J. Kamińska, *Siedlątków-obronna siedziba rycerska z XIV wieku*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1968, Ser. archeologiczna, nr 15, s. 46–54; Kajzer, *W sprawie...*, s. 469.

³⁵ L. Kajzer, *Zamek w Raciążku*, Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej, Łódź 1990, s. 250.

Tablica IV

Parzęczew, gm. *loco*, woj. łódzkie. Fragmenty kafli piecowych

1 – wykop I, hałda, 2 – wykop I, warstwa druga, 3 – wykop III, warstwa pierwsza,
4, 6 – wykop II, warstwa trzecia, 5 – wykop III, warstwa trzecia

Z pozostałych nielicznych zabytków (oprócz ułamków kości zwierzęcych) znalezionych na stanowisku odnotować należy trzy fragmenty szkieł okiennych dwa fragmenty szkieł taflowych i jeden fragment gomółki) oraz ułamek płytki posadzkowej, potwierdzające dworski charakter zabudowy kopca. Innymi drobnymi znaleziskami były: osiem fragmentów przedmiotów żelaznych, w tym jeden grot bełtu z tuleją i jedno brązowe kółko. Powyższe zabytki nie mają jednak dużych walorów chronologicznych.

IV

Podsumowując wyniki badań w Parzęczewie należy jeszcze raz podkreślić ich weryfikacyjno-konserwatorski charakter. Ich efektem było: rozpoznanie układów stratygraficznych połowy kopca, stwierdzenie dwufazowości zabudowy założenia dworskiego, zweryfikowanie chronologii całego stanowiska ustalonej wstępnie przez L. Kajzera w 1980 r. oraz próba uściślenia czasu funkcjonowania dwu jego faz.

Tabela 4

Parzęczew, gm. *loco*. Zestawienie zbiorcze materiału źródłowego

Wykop	Ceramika naczyniowa							Razem	Żelazo	Szkło	Kafle	Kości zwierzęce	Inne	Razem
	A	AD	B	C	D	E	F							
I	5	402	15	6	64	6	19	517	8	3	18	22	3	54
II	–	35	21	9	74	7	9	155	–	–	67	12	–	79
III	–	10	19	5	93	12	13	152	–	1	50	5	2	58
Razem	5	447	55	20	231	25	41	824	8	4	135	39	5	191
Bez grupy A %		447 54,58	55 6,71	20 2,44	231 28,21	25 3,05	41 5,01	819 100						

Późne średniowiecze było okresem największej prosperity rodziny Parzęczewskich. Od połowy XIV w. jej przedstawiciele pełnili liczne godności urzędnicze w województwie łęczyckim, a żyjący w pierwszej połowie XV w. Wojciech cześnikowic doprowadził rodzinną fortunę do szczytu rozwoju. Lata jego aktywności gospodarczej i politycznej dobrze korespondują z najstarszymi materiałami archeologicznymi znalezionymi w Parzęczewie.

Chociaż materiały te są skromne, to jednak przy zachowaniu wszystkich zastrzeżeń, powstanie dworskiej siedziby hipotetycznie łączyć można właśnie z horyzontem czasowym życia Wojciecha cześnikowica. Nie jest także wykluczone, że mogła to być fundacja jego ojca, Wojciecha, wojskiego łączyckiego. Być może to właśnie założenie dworskie nazwane zostało w dziale rodzinnym w 1450 r. „fortalicją z fosą”. Reliktem jego jest prawdopodobnie poziom kulturowy zalegający bezpośrednio na calcowej warstwie kępy. Tak więc okres największej prosperity Parzęczewskich nie wiązał się ze zlokalizowaniem ich dworu na kopcu ziemnym. Zgromadzone informacje w sposób ogólny pozwalają zrekonstruować wielkość obszaru zajmowanego przez „fortalicjum”. Założenie to obejmowało teren o średnicy około 20 m. O jego zabudowie nie wiemy nic. To samo odnosi się do jego urządzeń obronnych, mimo że wzmianka z roku 1450 informuje o obecności fosy. Nie stwierdzenie w trakcie badań jej reliktywów może wynikać z faktu, iż jako fosę potraktowano mokre łąki okalające kępę (różnica wysokości względnej między poziomem użytkowym kępy a poziomem łąki wynosi tylko 0,8 m). Sytuacja ta potwierdza potrzebę stałej konfrontacji danych źródeł pisanych z realiami spotykanymi przez archeologów na stanowiskach średniowiecznych i nowożytnych. Problematyczna jest też sprawa pozostałości częstokołu otaczającego dwór w fazie starszej. Jeśli bowiem łączyć znalezione w wykopie III drewniane moszczenia z młodszą fazą użytkowania założenia, to innych śladów obwodu obronnego brak. W sumie więc, ze względu na skromną bazę źródłową, obraz pierwszej fazy siedziby parzęczewskiej (z wyjątkiem jej fundatorów) nie przedstawia się całkowicie jasno.

Czytelniej rysuje się faza druga, z którą należy wiązać usypanie wysokiego na 4 m kopca. Do jego budowy, z uwagi na podmokły teren, użyto piaszczystego materiału pochodzącego zapewne z pobliskiej wysoczyzny. Obserwowany do dnia dzisiejszego na wysoczyźnie liczny powierzchniowy materiał ceramiczny pozwala domniemywać, że tam właśnie mieściła się pomocnicza zabudowa zespołu dworsko-folwarcznego. Na usypanym kopcu posadowiono następnie drewniany budynek. Jego wyraźnymi pozostałościami są: poziom glinianego klepiska oraz pokrywająca go próchnicza warstwa kulturowa, stwierdzone w pierwszych trzech metrach (licząc od ściany południowej) wykopu I. Brak śladów posłupowych wskazywać może, iż mamy do czynienia z obiektem zrębowym. Nie znamy rozmiarów tego budynku, chociaż nie wydaje się prawdopodobne, aby przekraczał on długość 10 m. Nie znamy także liczby kondygnacji, ale badania nie stwierdziły pozostałości podpiwniczenia. O tym, że badany obiekt miał dworski charakter świadczą fragmenty kafli piecowych (pochodzących prawdopodobnie z więcej niż jednego pieca), szyb oraz płytki posadzkowej.

Jak już wspomniano, dwór na kopcu w Parzęczewie mógł funkcjonować od połowy XVI w. po połowę wieku XVII (lata wojen szwedzkich).

Ciekawie przedstawia się zagadnienie ewentualnego fundatora drugiej siedziby dworskiej, którym mógł być Zygmunt Parzęczewski (Parzynczewski), kasztelan inowłodzki i łęczycki.

Charakter wzmianki S. Uruskiego dotyczącej Zygmunta wydaje się być znaczący³⁶. Przedstawia on bowiem człowieka aktywnie angażującego się w życie polityczne kraju, w tym w sprawę ruchu egzystencji dóbr, którego rokosz 1537 r. był jednym z pierwszych epizodów. Zygmunt występował w nim jednak jako zwolennik współdziałania szlachty z królem. Zakończone sukcesem w 1539 r. starania Zygmunta o potwierdzenie praw miejskich dla Parzęczewa są sygnałem w dwu istotnych kwestiach. Pośrednio poświadczają, iż był on właścicielem miejscowości (lub jej istotnej części), co wobec skomplikowanych podziałów majątkowych nie byłoby oczywiste. Po wtóre zaś informują, że czynił on wysiłki zmierzające do porządkowania spraw związanych z majątkiem rodzinnym. W sumie więc Zygmunt jawi się jako osoba ambitna i przedsiębiorcza. Lokowanie w Parzęczewie siedziby na kopcu dobrze koresponduje z charakterem działań podejmowanych przez kasztelana i uwiarygodnia hipotezę, że to właśnie on mógł być fundatorem tego założenia. Niebagatelną rolę odgrywają tu tzw. treści ideowe, których dwór na kopcu był nośnikiem. Stanowił on przecież manifestację nadrzędności jego właściciela w stosunku do okolicy i podkreślał niezależność majątkową. Wybór tego samego, co w wypadku starszego założenia, miejsca dla nowego dworu (poza oczywistymi względami obrony przed „złym sąsiadem”) mógł też być bezpośrednim odwołaniem się fundatora do tradycji i okresu największej świetności rodziny.

Efekty prac w Parzęczewie pokazują, że nie zawsze okres największej prosperity rodziny związany był z lokowaniem przez jej przedstawicieli siedziby na kopcu. Jest to zrozumiałe, zważywszy na fakt żywotności zwyczaju fundowania siedzib pańskich na nasypach ziemnych aż do końca XVIII w. i powszechności tego rodzaju założeń w XV i XVI w. w gronie szlachty-posesjonatów kilku wsi.

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

Przemysław Wesolek

THE ROLA PARZĘCZEWSKIS' MANOR HOUSE IN PARZĘCZEW IN THE LIGHT
OF RESEARCH IN 1988

The results of research on the mound (relics of fortified manor house) in Parzęczew, voi. Łódź, are discussed in this article. Works taken in 1988 should be treated as a part of the

³⁶ Uruski, *Rodzina*, s. 224–225.

studies of lay defensive architecture of Łęczyca region in the late medieval and modern period. Their first stage was finished in 1980 by publishing a book by L. Kajzer.

Parzęczew is a village laying 25 km north-west from Łódź. In the Middle Ages and modern period it was a small town (town rights in 1421), private property of the Rola Parzęczewski family and the centre of its estate consisting of few villages.

The Rola Parzęczewski was a noble and prominent family in Łęczyca district from the end of 14th to the second half of the 16th century. For four generations (1358–1482) people deriving from this family were holding numerous posts in Łęczyca region, although their rank were never high in official hierarchy. In this period Wojciech Parzęczewski was the most eminent and enterprising representative of the family, the one who brought the Parzęczewskis' fortune to the flowering. The last well known Parzęczewski was Zygmunt, Inowłódz castellan (1538) and Łęczyca castellan (1545). Due to his effort Parzęczew took a reconfirmation of its town rights in 1539.

Research that were carried out in Parzęczew in 1988 concerned relics of Parzęczewskis' manor house which is the mound in the lowering of the river Gnida. The object was mentioned in historical sources one time only, during a partition of the family estate in 1450 („ad fortalicio et ad fossae”). The results of this research (which had only sounding and verifying character) are as followed: the recognition of layer stratification inside the mound, confirmation of two phases building, verification of chronology of the whole site. In the first phase (dated broadly to the 15th century) a manor house located on a small, natural islet was built. Nothing can be told about the form of this house, either its fortifications (investigations did not confirm a presence of the moat mentioned in the historical source). However this foundation might be connected with above-mentioned Wojciech. In the second phase (second half of the 16th to half of the 17th century) a conical, 4 m high, mound had been formed on the same place and then a manor house was built. There is scarce evidence to talk about this construction, as well. The manor house was no longer than 10 m. It was constructed as a frame building. It had no cellar. Although during this time Parzęczew had few owners, we may consider the fortified manor house on the mound with Zygmunt Parzęczewski.

The general result of the research in Parzęczew showed that construction of a manor house on the mound did not always correspond with time of the family highest prosperity.

Translated by P. Wesołek